

НАУКОВЕ ТОВАРИСТВО ІМЕНІ ШЕВЧЕНКА

ЗАПИСКИ
НАУКОВОГО ТОВАРИСТВА
імені ШЕВЧЕНКА

Том CCLX

Книга 1

Праці Комісії спеціальних (допоміжних)
історичних дисциплін

Львів — 2010

Олег ПОГОРІЛЕЦЬ, Ростислав САВВОВ

ВИНИКНЕННЯ НА ПОДІЛЛІ МІСЦЕВОЇ ГРОШОВОЇ ЛІЧИЛЬНОЇ ОДИНИЦІ — „ПОДІЛЬСЬКОЇ КОПИ“ У XIV—XV СТОЛІТТЯХ

Про імовірність існування регіональної монети та лічби на Поділлі стало відомо з перших публікацій з історії України, що вводили в науковий обіг грамоти великого литовського князя Вітовта, в яких ішлося про наділення мастностей на Поділлі „Подільська копа“ та „подільська (кам'янецька) лічба“ фіксуються у різних архівних документах, що стосуються XV—XVI ст.¹ На жаль, це своєрідне явище залишилося майже без уваги дослідників — очевидно, не було зрозуміло, на якій основі могла виникнути „подільська лічба“ та „подільська копа“. Доведення факту карбування у Подільському князівстві наприкінці XIV ст. князем Костянтином Коріятовичем власної монети, відомої з джерел як „подільський полугрошок“, дає змогу прояснити цю проблему².

Окрім декількох прямих посилань, у більшості випадків для позначення „подільської копи“ у документах використовуються стереотипні канцелярські звороти: „копа [...] подільської лічби“, або „копа [...] по тій лічбі, як ведеться у подільській землі“ та їх латинські відповідники: „sexagena [...] numeri podoliensis“, „sexagene [...] monete et numeri in Podolie (Camienycz) currentis“.

Судячи з документів, „подільська копа“ була грошовою лічильною одиницею, що дорівнювала 30 грошам. У міській книзі Кам'янця у 1578 р. вона названа „половинною“ — „[...] sexagenarum podoliesium cum media“. Така величина лічильної одиниці з назвою „копа“, на перший погляд, несподівана, адже копа, широко застосовувана у Великому князівстві Литовському, була універсальною лічильною одиницею на основі зручної у побуті 12-ричної системи обчислення, яка становила 60 одиниць будь-чого. Відповідно грошова копа, як свідчать джерела, була основною одиницею для обчислення грошей у XIV—XVIII ст. на теренах України, що налічувала 60 грошів³. Усе стає зрозумілим, якщо визнати, що на „поділь-

¹ Trajdos T. Zagadka półgroszków podolskich // Wiadomości Numizmatyczne (Warszawa).— 1983.— Roczn. 27.— Zesz. 1—2.— S. 76; Zubrzycki D. Kronika miasta Lwowa.— Lwów, 1844.— S. 144; Białkowski L. Podole w XVI wieku: rysy społeczne i gospodarskie.— Warszawa, 1920.— S. 61.

² Погорілець О. Г., Саввов Р. В. Монета подільського князя Костянтина // Нумізматика і фалеристика.— 2004.— № 3.— С. 24—29.

³ Котляр М. Ф. Нариси історії обігу і лічби монет на Україні XIV—XVIII ст.— К., 1981.— С. 24.

ські копії“ рахувалися півгроші місцевого карбування — „подільські полугрошки“. Тобто, у „подільській копії“ містилося, як і притаманно копії, 60 одиниць, але півгрошів, тобто у підсумку 30 грошів.

Те, що монети Подільського князівства, карбовані князем Костянтином Коріятовичем та задекларовані в історичних джерелах як „полугрошки“, були дійсно півгрошами, тобто за своєю вартістю становили половину сучасного їм празького гроша — основної монети грошового ринку західного регіону, підтверджується дослідженнями метрології цих монет, у тому числі шляхом порівняння їх з тодішніми львівськими галицько-руськими грошиками⁴. У численних дослідженнях галицько-руських грошників переконливо доведено, що майже протягом усього часу карбування у Львові галицько-руські грошики орієнтувалися на стопу сучасного празького гроша і дорівнювали його половині⁵. У другій половині XIV ст. вміст чистого срібла у празьких грошах поступово зменшувався, відповідно падав він і в галицько-руських грошиках. Тільки після різкого зниження у 1389—1399 рр. вмісту чистого срібла у галицько-руських грошиках до 0,70—0,75 г відбувся їх відрив від празького гроша⁶. Різницю, що виникла у 20—25 відсотків вартості, як видно з документів, компенсували доплатами — „additio“⁷. Виявилось, це стосується і подільських монет, незважаючи на їх, порівняно з львівськими, незрівнянно меншу кількість. За вагою відомі „подільські полугрошки“ можна поділити на дві групи. Першу становлять монети з вагою трохи більше одного грама 1,01; 1,01; 1,02; 1,05; 1,05 та 1,15 г з середньою арифметичною вагою 1,05 г. До другої групи належать монети зі зниженою вагою — 0,72 та 0,77 г з середньою арифметичною вагою 0,75 г. Дослідження, проведені з використанням рентгенофлюоресцентного аналізу (РФА), засвідчили, що монети Костянтина мають високу пробу срібла, близьку до проби ранніх галицько-руських грошників, що допускає їх безпосереднє порівняння. Як свідчить аналіз, перша група з середньою вагою 1,05 г близька за вагою до галицько-руських грошників, карбованих при Людовіку Угорському та при другому перебуванні у владі Владислава Опольського у 1379—1386 рр., що відповідає відомому з документів початку правління на Поділлі Костянтина Коріятовича. Друга група „подільських полугрошків“ зі зниженою до 0,75 г середньою вагою близька за вагою до галицько-руських грошників, карбованих у 1389—1398 рр. при Владиславі Ягайлові, що збігається у часі з відомим за документами кінцем правління Костянтина у 1388—1391 рр.⁸ Таким чином, „подільські полугрошки“ карбували, як і галицько-руські грошики, за стопою празького гроша і вони дійсно були півгрошами.

Історичні джерела донесли до нас оцінку величини „подільської копії“, або 60 „подільських полугрошків“, стосовно інших обігових монет то-

⁴ Крижанівський А., Шуст Р. До генези іконографії та метрологічних показників монет Подільського князівства другої половини XIV ст. // Нумізматика і фалеристика.— 2005.— № 2.

⁵ Крижанівський А. Львівський монетний двір у XIV—XV ст.— Львів, 2007.— С. 139.

⁶ Там само.— С. 140.

⁷ Котляр М. Ф. Нариси історії обігу і лічби монет...— С. 27.

⁸ Погорілець О. Г., Саввов Р. В. Про нові знахідки монет Подільського князівства // Нумізматика і фалеристика.— 2007.— № 4.— С. 28—31.

го часу, що дає змогу визначити їх співвідношення — курс. У документі XVI ст., який опублікував Л. Бялковський, вона становить 26 грошів 12 денарів — „за подольською копою, тобто по гроші 26 і денатіїв 12...“⁹ У „Хроніці міста Львова“ Д. Зубрицького щодо 1461 р. з посиланням на львівські архіви повідомляється, що „60 подільських грошів дорівнюють 26 грошам і 4 тернаріям польським“¹⁰. У той час тернарій налічував три денарії, а в польському гроші містилося 18 денаріїв. Попри деяку плутанину — подільські півгроші тут помилково названі грішми — не виникає сумніву, що у цих двох згадках різного часу йдеться про „подільську копу“ величиною у 26 грошів 12 денаріїв, або 26 та 2/3 гроша. Таким чином, „подільська копа“ була на 3 і 1/3 гроша (на 11 відсотків) меншою, ніж 30 грошів (півкопи) іншими монетами, що паралельно обслуговували обіг.

На думку авторів, нова грошова лічильна одиниця могла виникнути тільки за умови доволі вагомого та тривалого обігу місцевої монети. Вже зазначалося, що карбування півгрошів Костянтина припадає на початок його князювання, тобто на першу половину 80-х років XIV ст. Хоча карбування монети у Подільському князівстві мало припинитися після його завоювання Вітовтом у 1394—1395 рр., „подільські полугрошки“, мабуть, продовжували ще деякий час перебувати у місцевому обігу. Принаймні вони прямо згадуються в актових матеріалах часів панування Вітовта на Поділлі у 1410—1430 рр., а опосередковано ще й пізніше — у другій половині XV ст. Можна погодитися з думкою дослідників, що у той час подільської монети в обігу вже не було, а „подільський полугрош“ виступає у місцевих джерелах уже як лічильна одиниця — як празький гріш на Галичині та Волині. Це пояснюється падінням вартости поширених в обігу у той час польських півгрошів¹¹. Судячи з усього, монети Подільського князівства мали бути найбільш поширеними у місцевому обігу у 90-х роках XIV ст. У той час, вочевидь, і виникла „подільська лічба“ та й сама „подільська копа“.

Без сумніву, курс „подільської копи“ вираховувався за празьким грошем — монетою, поширеною у той час у місцевому грошовому обігу¹². Заледве чи це міг бути галицько-руський грошик, що теж був на Поділлі, оскільки він виконував допоміжну роль, до того ж, як було показано, майже не відрізнявся за вартістю від сучасного йому подільського півгроша. А Крижанівський встановив, що галицько-руські грошики мали вагу, меншу на 5 відсотків, порівняно з половиною празького гроша. Ця невелика різниця йшла на утримання монетного двору¹³. Вочевидь, і подільське карбування для отримання прибутку повинно було мати подібний відсоток. До того, як уже зазначалося, наприкінці 80-х років XIV ст. вага подільських півгрошів була різко знижена на 20—25 відсотків щодо празького гроша. Найбільш імовірно, що курсова різниця у 3 і 1/3 гроша, або 11 відсотків вартости половини копи, встановилася на грошовому рин-

⁹ Białkowski L. Podole w XVI wieku...— S. 61.

¹⁰ Zubrzycki D. Kronika miasta Lwowa.— S. 144.

¹¹ Крижанівський А., Шуст Р. До генези іконографії та метрологічних показників монет...

¹² Котляр М. Ф. Нариси історії обігу і лічби монет...— С. 28.

¹³ Крижанівський А. Львівський монетний двір...— С. 141.

ку у момент появи самої „подільської копи“ у 90-х роках XIV ст. Її величина стосовно празького гроша вираховувалася для певного сплаву „подільських полугрошків“ обох періодів карбування, що у той час перебували в обігу.

Поширення та закріплення „подільської копи“ на місцевому грошовому ринку пояснюється потребою у дрібних фракціях копи та її збігом за величиною з іншою популярною лічильною одиницею — флорином (злотим), що якраз виникла в середині XV ст. Довготривале існування „подільської копи“ (аж до другої половини XVI ст.) пояснюється, вочевидь, відомою інерцією фінансово-економічних категорій, а також тією обставиною, що курсова різниця, яка склалася на початку її існування щодо празького гроша, продовжувала зберігатися і тоді, коли в обігу уже домінувала польсько-литовська монета. Тому у деяких випадках дотримання і надалі платежів, колись зафіксованих у „подільській копії“, було економічно вигідним. Це видно на прикладі, наведеному Л. Бялковським, де порівнюються величини сплачуваних штрафів, які в однакових умовах в одних випадках становили один злотий (30 грошів), а в інших — „подільську копу“, тобто меншу суму.

Виникнення місцевої грошової лічби та лічильної одиниці на основі обігу подільського півгроша об'єктивно свідчить про чималий масштаб та визначальний вплив місцевого карбування на грошовий ринок Поділля наприкінці XIV ст. Цьому висновку суперечить мізерна кількість збережених подільських монет, що зазвичай пов'язується з короткочасністю та незначним обсягом монетної емісії. Імовірно причиною такої невідповідності могло стати вилучення з обігу монет Подільського князівства на початку XV ст. польською, а надалі литовською владою — така практика була поширена в ті часи. Наприклад, вважається, що подібне явище стосується перших емісій галицько-руських грошків, значну частину яких вилучено в часи панування Ягайла. Внаслідок цього загальна кількість наразі відомих львівських монет Казимира III, Людовика Угорського та Владислава Опольського, що карбувалися протягом декількох десятиріч років, сягає лише близько двохсот одиниць, або приблизно 10 відсотків від відомих монет львівського карбування¹⁴. Згадка про одне з вилучень подільської монети, на думку авторів, міститься в русько-литовському літописі в епізоді про продаж Ягайлом у 1410 р. Вітовту Поділля за 40 тисяч кіп подільських півгрошів¹⁵.

Унаслідок реалізації цієї угоди на Поділлі Вітовтом була зібрана значна кількість „подільських полугрошків“. Передана Ягайлу монетна маса, без сумніву, в обіг вже не повернулася — вона стала сировиною для карбування його низькопробних півгрошів.

¹⁴ Крижанівський А. Львівський монетний двір...— С. 170.

¹⁵ Погорилець О. Г., Саввов Р. В. „Подольский полугрошок“ и упоминания о нем в литовско-русских летописях // *Materiały z VIII Międzynarodowej konferencji numizmatycznej „Pieniądz — kapitał — praca — wspólne dziedzictwo Europy“*.— Warszawa, 2008.— S. 52—59.